

LEERZAME EXPERIMENTEN UIT DE BALKAN

Rob Boonzajer Flaes

Joegoslavië is een van de weinige socialistische landen waarvoor in Nederland de vakbeweging of de Partij van de Arbeid zo nu en dan wel eens een beetje serieuze belangstelling aan de dag wil leggen. Wie zich in Europa wat breder wil oriënteren in de verschillende typen maatschappelijke alternatieven kan nauwelijks om het Joegoslavische arbeiders-zelfbestuur heen.

Een van de moeilijkheden die zich daarbij steeds weer voordoen wordt gevormd door de vergelijkbaarheid en de voorbeeldfunctie die de ontwikkeling van een socialistisch systeem voor andere landen kan vervullen. Om de gedachten tot Joegoslavië te bepalen: in welke mate worden de gebeurtenissen er nu gekleurd door *Joegoslavische*, en in welke mate door *zelfbesturende* achtergronden? Even aannemende dat voor Joegoslavië als land weinig belangstelling bestaat (het is, naar het schijnt, als vakantieland nogal achteruitgegaan) moeten we de specifiek Joegoslavische kenmerken wegfilteren om te kunnen ontdekken, wat nu precies de wezenlijke trekken van het arbeiderszelfbestuur zijn. Hier is duidelijk sprake van een algemeen probleem: hoe kunnen we het specifiek leerzame destilleren uit de baaierd van ontwikkelingen die we in socialistische landen zien optreden? In grote trekken bestaan hiervoor vier mogelijkheden, elk met hun eigen voor- en nadelen.

Twee daarvan hebben vooral propagandistische waarde, en zijn daarom van weinig belang: het konfronteren van de socialistische praktijk (althans: de vermeende praktijk in socialistische landen) met een of ander leerstuk uit de evenwichtsmodellen van een markteconomie, en het konfronteren van kapitalistische praktijken met een of ander model (gewoonlijk gebaseerd op planning) van een socialistische economie.¹ In het eerste geval wordt meestal bewezen dat we in het socialisme altijd in de rij moeten staan of dat de allokatie van productiefactoren onjuist is, en in het tweede geval dat het kapitalisme vroeger of later aan overakkumulatie te gronde zal gaan. Dat is natuurlijk allemaal ook zo, maar we hebben er niet veel aan wanneer we willen nagaan hoe we iets van het actuele socialisme kunnen leren.

De derde methode is de zogenaamde Oost-Europakunde (kremlinologie, China watching etc.) Deze tak van wetenschap wordt, met name in

1. Dit punt wordt duidelijker uitgewerkt in: M. Masuch, *Economische planning in het socialisme*, UvA 1978.

Nederland, veel door taalkundigen uitgeoefend. Blijkbaar is iemand met veel kennis van de Russische taal ook erg deskundig op het gebied van het sociale systeem van de Sovjetunie, net zoals de leraren Nederlands bij uitstek deskundig zijn op het gebied van de Nederlands arbeidsverhoudingen. De Oost-Europakunde wordt gekenmerkt door een grote, enigszins hijgerige aandacht voor recente (vrijwel uitsluitend negatieve) ontwikkelingen in het socialisme, een ontbreken van enig theoretisch kader, en de rotsvaste overtuiging dat er een onoverbrugbare tegenstelling bestaat tussen 'het regiem' en 'de mensen'. Stakingen en andere uitingen van sociale onvrede bewijzen het bestaan van die tegenstelling, terwijl het ontbreken ervan het bewijs vormt voor de onderdrukking, die 'mensen' van 'het regiem' te verduren hebben. Vooral bij radio en tv is de Oost-Europakunde populair, maar ook op de universiteiten lopen heel wat Oost-Europadeskundigen rond. De rapportenstroom van Radio Vrij Europa (een door de Amerikaanse geheime dienst gesteunde propagandazender in München, die de mensen achter het IJzeren Gordijn van *echte* informatie voorziet) vormt een onontbeerlijk deel van de geestelijke bagage.² Niettemin bestaat in deze stroming een merkwaardig soort haat-liefde verhouding met het land van keuze — eenzelfde soort verhouding als we vaak bij soldaten aantreffen ten opzichte van het leger: goed waardeloos, maar je kan er wél lachen. De Oost-Europakunde heeft dus absoluut zijn verdiensten, en men kan in die tak van wetenschap dan ook heel wat te weten komen op het niveau van het moppenblaadje en de borrelanekdote. Maar ook hier behoeven we ons heil niet te zoeken wanneer we iets wezenlijks over het actuele socialisme willen achterhalen.

De vierde en belangrijkste categorie wordt gevormd door het historisch onderzoek naar de ontwikkeling van het socialisme: onderzoek waarbij geprobeerd wordt na te gaan, waarom bepaalde maatregelen werden genomen, welke effecten ze hadden, hoe bijsturing plaatsvond, etc. Binnen deze categorie bestaan overigens totaal verschillende visies broederlijk naast elkaar: ik geef een voorbeeld om een indruk te krijgen.

In de jaren zestig heeft in de Sovjetunie een liberalisering van het prijsbeleid plaatsgevonden, en is de afhankelijkheid van de resultaten op de markt voor de onderneming belangrijker geworden. Daarover bestaat geen verschil van opvatting. Wat deze ontwikkeling in essentie betekent is echter aan veel verschillen interpretaties onderhevig. Hij bewijst bij voorbeeld:

2. Het Oost Europa Instituut van de Universiteit van Amsterdam heeft een abonnement, dus iedereen kan daarvan gemakkelijk eens kennis nemen.

1. dat het socialisme een zeer flexibel systeem is, waar vrijelijk geëxperimenteerd wordt met allerlei soorten stimuleringsmaatregelen.
2. dat de vastgelopen Sovjetekonomie zich noodgedwongen in de richting van een vrije markteconomie ontwikkelt, omdat deze laatste nu eenmaal een superieur systeem is.
3. dat in de jaren zestig het revisionisme in de Sovjetunie definitief wortel heeft geschoten.
4. dat het stalinisme in de jaren zestig werd teruggedrongen.

Deze categorie onderzoeken leveret dus op zich niet onmiddellijk een eenduidige, juiste of zelfs maar bruikbare visie op. Maar het is wél de enige categorie die ons iets kan leren over de essentie van de gang van zaken. Hier is het soms mogelijk, de niet met het aktuele socialisme verbonden factoren uit te filteren, en te zien wat we dan overhouden. Wanneer we ons weer even tot Joegoslavië beperken wordt de zaak zelfs aanzienlijk eenvoudiger. Het Joegoslavische arbeiderszelfbestuur heeft, veel sterker dan dat bij andere vormen van socialisme het geval is, een eigen en onmiddellijk herkenbaar karakter. We weten meteen waar het over gaat.

Waarschijnlijk is de meest wezenlijke karaktertrek van arbeiderszelfbestuur, dat het de moeilijk te onderscheiden dubbelfunctie van *politiek principe* en *bestuursvorm* vervult.

Als politiek principe kan men zelfbestuur omschrijven als: 'de fabrieken aan de arbeiders in een zo direkt mogelijk vorm'. Wil men een ruimere omschrijving (waarin niet alleen de produktieve arbeid in fabrieken, maar alle maatschappelijke aktiviteit is opgenomen), dan zou die kunnen luiden: beslissingen over alle maatschappelijke aktiviteiten worden genomen door de meest direkt betrokkenen. Als bestuursvorm vinden we zelfbestuur in allerlei varianten. Direktheid in de besluitvorming, het verminderen of ontbreken van staatsbemoeienis, en het op grote schaal kiezen (in plaats van benoemen) van funktionarissen door naaste medewerkers en ondergeschikten, liefst voor een beperkte periode — dit zijn de voornaamste trekken van zelfbestuur als bestuurssysteem.

Nu bestaat tussen het politieke principe en de bestuursvorm natuurlijk wel een zekere relatie, maar het zal toch duidelijk zijn dat het één niet automatisch leidt tot het ander. Uitgaande van het algemene politieke principe van zelfbestuur kan men zich talloze varianten in de bestuurlijke opzet daarvan voorstellen, terwijl — nog belangrijker — een bepaalde bestuursvorm niet automatisch een afspiegeling betekent van zelfbestuur als politiek principe.

Naast het uitfilteren van 'specifiek Joegoslavische' elementen vormt dit onderscheid het wezenlijke punt bij de beoordeling van het zelfbestuur zoals dat in Joegoslavië gestalte heeft gekregen, en bij de beoordeling van

mogelijkheden tot zelfbestuur onder kapitalistische verhoudingen. Aan de hand van de drie belangrijkste ontwikkelingen in de Joegoslavische maatschappij (decentralisering van bevoegdheden binnen de onderneming, het afsterven van de staat en de tot standkoming van arbeiderskontrolle) wil ik laten zien welke algemene konklusies we wel, en welke we niet mogen trekken.³

Decentralisering

Decentralisering van bevoegdheden is een wezenlijk onderdeel van het Joegoslavische zelfbestuur, en zonder enige uitzondering hebben ook vroegere theoretici van dit systeem zich warme voorstanders getoond van dit principe. Het Joegoslavische zelfbestuur werd in het begin van de jaren vijftig opgezet op het niveau van de onderneming. Tegen het einde van de vijftiger jaren werd een aanvang gemaakt met de eerste vormen van decentralisering: ondernemingen werden opgesplitst in arbeidseenheden, met een eigen autonomie en een eigen, aangepaste vorm van zelfbestuur. Deze eenmaal ingeslagen weg heeft men nadien nooit meer verlaten.

Binnen de ontwikkeling van het zelfbestuur is deze decentralisering nauwelijks een kwestie van keuze geweest. Het algemeen principe van zelfbestuur — beslissingen over alle maatschappelijke activiteiten worden genomen door de meest betrokkenen — bleek binnen grote samenwerkingsverbanden niet te kunnen worden gerealiseerd. Democratie in het bedrijfsleven heeft alleen een tastbare inhoud wanneer de deelnemers hun energie kunnen geven aan samenwerkingsverbanden die voor een gewoon mens enigszins te overzien zijn.

De doorvoering van dit mooie en zonder twijfel democratische principe (zonder welk men zich het moderne zelfbestuur niet eens kan voorstellen) heeft in Joegoslavië echter ook een voor onze begrippen buitengewoon grote bedrijfseconomische autonomie van ondernemingsafdelingen tot gevolg gehad. De ontwikkeling van het zelfbestuur als een politiek machtsprincipe (bij voorbeeld: meer invloed voor arbeiders in de onderneming) loopt voortdurend achter bij de ontwikkeling van het zelfbestuur als bestuursprincipe (bij voorbeeld: een logischer taakafbakening van verschillende organen van zelfbestuur onderling). Deze situatie kan goed

3. De gehanteerde voorbeelden zijn nogal summier gehouden. Wie in de details geïnteresseerd is, kan niet beter doen dan een recent boek over de ontwikkelingen in Joegoslavië aanschaffen. Het meest voor de hand ligt natuurlijk: *Macht in overvloed, ontwikkelingen in het Joegoslavische zelfbestuur*, door R.M. Boonzajer Flaes, Alphen aan den Rijn/Brussel 1978.

worden verduidelijkt aan de hand van de ontwikkelingen in de Joegoslavische wetgeving, en de moeilijkheden die daarbij in het begin van de jaren zeventig ontstonden.

Vanaf 1971 werd de Joegoslavische politiek (en daarmee de wetgeving) ten aanzien van het zelfbestuur beheerst door de gedachte, het zelfbestuur vooruit te helpen door de bevoegdheden van organen van zelfbestuur op afdelingsniveau duidelijker te definiëren en uit te breiden. Het zelfbestuur had zich vanaf de economische hervormingen van 1965 nauwelijks verder ontwikkeld, en de invloed van managers was in veel ondernemingen toegenomen ten koste van die der organen van zelfbestuur. Verbetering was dus geboden, en verdere decentralisering moest dat mogelijk maken. De achterliggende gedachtengang bij de decentraliseringsbeweging in de jaren zeventig moet men zich als volgt voorstellen.

1. Organen van zelfbestuur 'aan de basis' (in de ondernemingsafdelingen dus) hebben te weinig greep op het ondernemingsbeleid.
  2. Dat komt, omdat teveel beslissingen op centraal niveau worden genomen, en omdat op afdelingsniveau de organen van zelfbestuur niet tegen de eigen directie zijn opgewassen.
  3. Om dat te veranderen moeten de bevoegdheden van organen van zelfbestuur in de ondernemingsafdeling worden uitgebreid: de centrale greep op het beleid zal dan verzwakken, en de positie van het zelfbestuur zal verbeteren ten opzichte van het management.
- Eenvoudiger en doeltreffender kan het nauwelijks, zou men zeggen.

Al bij de eerste presentatie van de voorstellen bleek, dat de zaak toch niet zo eenvoudig lag. Het vergroten van de bevoegdheden (en daarmee hopelijk de invloed) van organen van zelfbestuur werd allerwegen in alle toonaarden toegejuicht. In het socialisme heeft, zoals bekend, niemand daar moeite mee. In de periode 1971-1977 kreeg dus het personeel binnen de ondernemingsafdeling een aantal "onvervreembare rechten": het vaststellen van statuten, reglementen en jaarplannen, beslissingen die de produktiemiddelen van de afdeling betreffen, en de gehele besluitvorming ten aanzien van het inkomensbeleid. Deze rechten werden als zo belangrijk beschouwd, dat daarover moest worden beslist op algemene vergaderingen of bij referendum. Serieuze protesten daartegen zijn nooit vernomen, en datzelfde geldt voor de meer vertegenwoordigende organen van zelfbestuur op afdelingsniveau (raden, commissies): hoe meer bevoegdheden hoe beter, daarmee was iedereen het hartgrondig eens.

De onvervreembare rechten worden natuurlijk niet in het luchtledige uitgeoefend, en daarom diende in de wetsvoorstellen ook de autonomie van de ondernemingsafdeling ten opzichte van de onderneming toe te nemen. Het verlenen van rechtspersoonlijkheid aan een afdeling en het

bezit van een eigen girorekening waren daarvan twee belangrijke kenmerken. Juist over deze twee (op zich voor de democratisering niet bij uitstek belangrijke) onderdelen brandde een hevige discussie los. In een aantal gevallen leidde bovendien de strijd over het al dan niet toekennen van deze twee statussymbolen tot rechtszaken, stakingen en vechtpartijen; een duidelijk bewijs, dat *bier* knelpunten lagen en een machtsstrijd werd uitgevochten.

Rond het midden van de jaren zeventig was de strijd tussen voorstanders van een gedecentraliseerde en die van een meer gecentraliseerde bestuursvorm beslist, in het (waarschijnlijk definitieve) voordeel van de eerstgenoemde partij. Een belangrijke factor in die slag werd gevormd door de wettelijk toegenomen bevoegdheden van organen van zelfbestuur: managers op afdelingsniveau konden zich steeds weer beroepen op 'onvervreembare rechten' van 'hun' organen van zelfbestuur, ook al hadden die organen van zelfbestuur weinig of niets te vertellen. De positie van organen van zelfbestuur ging er gewoonlijk door een dergelijke procedure op vooruit. Het paradoxale resultaat kon zelfs zijn, dat hun formeel grotere bevoegdheden leidden tot een vermindering van werkelijke invloed. Het zou in een voor het zelfbestuur minder onafhankelijke omgeving dan ook een fatale blunder zijn wanneer men zich, ten aanzien van de decentralisering in de onderneming, zou laten leiden door de situatie zoals die nu in Joegoslavië bestaat. Niet een plotselinge uitbarsting van democratie op de werkvloer, maar een zinloze touwtrekkerij tussen de kopstukken van ondernemingsafdelingen zou het gevolg zijn, waardoor pogingen van (bijvoorbeeld) de vakbeweging of gekozen arbeidersvertegenwoordigers om richting te geven aan de ontwikkelingspolitiek van een onderneming, ernstig kunnen worden gefrustreerd.

Het afsterven van de staat

Kenmerkend voor het Joegoslavische zelfbestuur is een eigen en specifieke interpretatie van de 'overgangperiode' — de fase van ontwikkeling, die ligt tussen de afbraak van de kapitalistische en de konsolidering van de socialistische maatschappij. De lengte van die overgangperiode is binnen de Joegoslavische praktijk van het socialisme zeer kort gehouden. De eerste experimenten met arbeiderszelfbestuur startten al in 1949, vier jaar na de tot standkoming van de gecentraliseerde socialistische staat; de staat kon worden vervangen door vormen van directe arbeidersdemocratie op de werkplek, en door een 'System der Assoziation von freien und gleichen Produzenten' (in de woorden van

Marx) als algemeen ordeningsprincipe.

Het afsterven van de staat op economisch terrein en de daarmee onverbrekkelijk verbonden opkomst van het arbeiderszelfbestuur spreken zonder twijfel het meest tot de verbeelding, en daarmee zijn dan ook de meest spektakulaire resultaten geboekt. In termen van staatsbestuur en economische politiek is de ontmanteling van het staatsapparaat veel minder ver gevorderd; ze is voor een goed deel blijven steken op het niveau van de (zes) republieken waaruit Joegoslavië bestaat. Wetenschapsbeleid, sociale verzekeringen, vestigingseisen, bouwverordeningen: allemaal zaken waarvoor in Joegoslavië in elk van de zes republieken geleidelijk afzonderlijke regels zijn ingevoerd, die dan weer via moeizame onderhandelingen en bij algemene stemmen tot een geheel moeten worden gemaakt. Dat is natuurlijk wel decentralisering (zij het zeer beperkt), maar geen afsterven van de staat.

Deze bestuurlijke opzet heeft uiteraard zijn consequenties voor de organisatie van het zelfbestuur (dat voor tal van zaken op contacten met dit bestuursapparaat is aangewezen), en voor de manier waarop in Joegoslavië de verkiezingen zijn georganiseerd. Zo worden sinds het begin van de jaren zeventig per regio onderlinge ondernemingsafspraken over de inkomensverdeling gemaakt, op basis van per republiek opgestelde grondprincipes. Voorzover coördinatie van investeringsbeleid plaatsvindt is dat eveneens per republiek georganiseerd.

Heeft het nu veel zin deze bestuurlijke opzet te omschrijven als 'geïnspireerd door het arbeiderszelfbestuur'? Natuurlijk niet; wie in de grote mate van autonomie der Joegoslavische republieken een kern van zelfbestuur probeert te ontdekken kan zich voorbereiden op een vruchteloze reis. De werkelijke oorzaak voor de regionalisering van het Joegoslavische staatsbestuur ligt dan ook veel verder achter ons: hij wortelt in de langdurige overheersing van wat nu Joegoslavië heet door de Habsburgers (in het noorden) en de Turken (in het zuiden), in het kulturele isolement waarin de huidige Joegoslavische republieken tot aan de eerste wereldoorlog verkeerden, in de taalkundige en godsdienstige verschillen tussen de verschillende Joegoslavische nationaliteiten en in de (vroegervoor al door de kerken aangeblazen) nationalistische sentimenten. Iedere vorm van decentralisering binnen het staatsbestuur leidt daarom nog steeds bijna van nature tot een grotere autonomie van de Joegoslavische republieken. Het heeft dan onder omstandigheden waar deze achtergrond niet bestaat, weinig zin de bestuursstructuur van het staatsapparaat te enten op de Joegoslavische.

Arbeiderskontrolle

Vanaf 1973 is het Joegoslavische systeem van arbeiderszelfbestuur in de ondernemingen aangevuld met een serie voorheen onbekende bestuursorganen: de arbeiderskontrolle — een begrip dat wij ook wel kennen, maar dat in Joegoslavië een specifiek bestuursorgaan (en niet alleen een principe) aangeeft. Het betreft direkt gekozen organen van twee tot vijf personen, die per ondernemingsafdeling worden gekozen uit voornamelijk direkte produktiearbeiders. Deze laatsten moeten minstens driekwart van de leden der arbeiderskontrolle vormen.⁴ De arbeiderskontrolle heeft geen konstitutieve of beleidsvoorbereidende bevoegdheden, maar beperkt zich tot twee taken: achteraf kontroleren of in de besluitvorming de regels in acht zijn genomen, en nagaan of de besluiten passen binnen een (nauwelijks precies te omschrijven) socialistische moraal. Gezien de Joegoslavische situatie komt dit laatste er op neer, dat de opvattingen van partij en vakbeweging duidelijk in de besluitvorming worden betrokken.

Voor de Joegoslavische verhoudingen betekent het bestaan van arbeiderskontrolle een duidelijke breuk met het verleden, in elk geval binnen de zelfbesturende machinerie. Het essentiële van zelfbestuur is immers altijd geweest, dat gekozen besluitvormende organen zelf nagaan of aan hun besluiten de hand wordt gehouden, en dat ze zelf waken over de grenzen van hun kompetenties. De organen van arbeiderskontrolle vormen (in tegenstelling met bijvoorbeeld arbeidersraden) geen onlosmakelijk onderdeel van het arbeiderszelfbestuur. Het zelfbestuur heeft zeker twintig jaar gefunctioneerd zonder dat het woord arbeiderskontrolle zelfs maar viel, en de totstandkoming ervan is dus duidelijk een kwestie van keuze. Arbeiderszelfbestuur kan bestaan met of zonder organen van arbeiderskontrolle.

Specifiek 'Joegoslavische' componenten hebben bij de totstandkoming van de arbeiderskontrolle geen rol van betekenis gespeeld. Er is geen sprake van aanknopingspunten bij bestuursvormen die al bestonden in de traditionele, voor-socialistische Joegoslavische maatschappij. De opkomst van de arbeiderskontrolle is geheel te verklaren uit de dynamiek van het zelfbestuur, en met name uit de spanning tussen zelfbestuur als politiek principe en zelfbestuur als bestuursvorm.

Ik wees er al op, dat sedert het midden van de jaren zestig de invloed

4. In de beginjaren van het zelfbestuur gold deze regel ook voor andere organen van zelfbestuur. In 1968 werd deze bepaling geschrapt, en het percentage vertegenwoordigers 'uit de direkte produktie' liep daarop sterk terug.

van organen van zelfbestuur op de besluitvorming binnen de onderneming was afgenomen. De arbeidersraden werden weliswaar steeds meer in de bestuursstructuur van de onderneming ingebed, maar als (machts)politieke organen hadden ze veel aan betekenis ingeboet ten opzichte van het management. De eerder beschreven pogingen tot verdergaande decentralisering waren dan ook niet in de eerste plaats gericht op een 'beter' of 'efficiënter' zelfbestuur, maar op een vergroting van de invloed van personeelsleden en organen van zelfbestuur op afdelingsniveau. En precies zo is de totstandkoming van de arbeiderskontrolle een poging om de balans weer wat meer te doen doorslaan naar de machtspolitieke aspecten van het arbeiderszelfbestuur. Door hun ongebondenheid, onberekenbaarheid en meer uit direkte produktiearbeiders bestaande samenstelling is de arbeiderskontrolle hiertoe beter in staat gebleken dan de traditionele organen van zelfbestuur.

Het bestaan van gekozen organen van zelfbestuur met grote bestuurlijke bevoegdheden vormt blijkbaar op lange termijn geen garantie voor een daadwerkelijk uitoefenen van die bevoegdheden door de kiezers. Dat bleek in Joegoslavië, waar toch de startvoorwaarden voor het zelfbestuur redelijk gunstig waren: private eigendom van produktiemiddelen was zo goed als afwezig, de politieke macht lag in handen van een goed georganiseerde kommunistische partij die de experimenten met zelfbestuur bijna zonder reserve steunde, en de gehele maatschappelijke makrostructuur is als het ware welwillend en geheel in dienst gesteld van een totale doorvoering van het zelfbestuur in alle denkbare en ondenkbare varianten. Wanneer dan al in Joegoslavië specifieke kontrolleorganen nodig blijken om de gekoesterde en ingebodde organen van zelfbestuur tegen een erosie van hun machtspositie te beschermen, dan zal dat in minder ongunstige omstandigheden zeker, en waarschijnlijk eerder, nodig zijn.

Het heeft dan natuurlijk weinig zin om, voor eventuele experimenten zelfbestuur in andere landen dan Joegoslavië, meer dan in zeer algemene termen in te gaan op de Joegoslavische bestuursvormen. Het Joegoslavische zelfbestuur kon zich de luxe permitteren, in de eerste plaats als een bestuursstelsel (en in veel mindere mate als een politiek machtsprincipe) tot ontwikkeling te komen. Het ligt voor de hand, dat bij experimenten met zelfbestuur in kapitalistische omstandigheden het zelfbestuur zich juist eerst in (machts)politieke, en pas in de tweede plaats in bestuurlijke termen zal moeten ontwikkelen.

Ik hoop hiermee te hebben duidelijk gemaakt, hoe weinig de ontwikkeling van het Joegoslavische zelfbestuur de laatste tien jaar is

beïnvloed door algemeen geldende — los van de specifiek Joegoslavische geschiedenis staande — factoren. Hoe het Joegoslavische zelfbestuur er thans uitziet is dus in het geheel niet leerzaam; hoe het zo geworden is daarentegen des te meer.